

CURSOS FUNDACIÓ FITA

EL FLÂNEUR A LA FINESTRA

Part primera

D'ON VENIM LLUNYÀ

Sessió nº 8 (22, III, 2017)

LA ROMANITAT

JMa Uyà

“El tremendo ruido de la historia no es más
que la repercusión del diálogo
entre unos pocos solitarios”
Nicolàs Gómez Dávila

De Grècia a Roma

La resignació com a símptoma d'una crisi profunda, assenyala Maria Zambrano en el seu breu estudi sobre Sèneca¹. A l'anterior apunt sobre les escoles hel·lenístiques (sessió 7, 1 de Març 2017), vam parlar de la mort de Sèneca, al 64 e.a., com a final d'un altre final, la mort de Sòcrates, el 399 a.e.a. Quan mor Sòcrates, acaba l'època dels poetes físics i metafísics, i sobre l'època de l'àgora i de les escoles, però entre una cosa i l'altre s'acaba el pensar i s'inicia la supervivència, les escoles ètiques del com captar-se per sobreviure davant el fet que la democràcia ha matat al “més just dels homes”, segons Plató. Aquestes ètiques ja no són un “pensar” en gran, ni un “veure” del real; s'ajusten a algunes veritats de fet, i procuren un model sensat per viure, però s'aïllen i fugen del cos social, del qual no en volen saber res car és irredimible.

Després del fugaç, i alhora resistent, tot i que fragmentat, imperi d'Alexandre, les polis cedeixen el poder novament als “reis”, i aquest enllacen un llarg conjunt de disputes només resoltes pels romans quan aquests apareixen victoriosos de Cartago, i enllacen tot el Mediterrani en un sol i grandíol imperi. Maria Zambrano en diu “el poder”, car a l'hel·lenisme, allò que quedà més enllà de la polis, però certament potent i específic,

¹ Zambrano, María, *El pensamiento vivo de Séneca*, Cátedra, Madrid, 1987, pàg. 24.

únic en tota la zona, “se le atravesó una cosa por el medio. Algo tan importante como el poder, el poder encarnado por el Imperio Romano.”². De fet, l’home que vivia sota l’imperi romà “se sentia más huérfano y solitario” que no pas aquell que va escoltar Sòcrates dient que la virtut depenia d’un mateix. Perquè sota l’imperi romà la virtut seguia depenent d’un mateix, i la raó del cel platònic podia seguir allà, a l’Acadèmia, ben raonat, igual que al Liceu s’eixamplava contínuament el saber, però l’home sota l’imperi romà no estava segur, car un poder brutal, fet de poder pur, “el poder apoyado en sí mismo”, se li posava a sobre com una ombra. Totalitari, en diu Maria Zambrano. Un totalitarisme on fins i tot els déus ja escombrats del cel a través del treball dels filòsofs primers, tornaven sota la figura del poder de l’Emperador, sense, però, la poètica que tenien abans.

De manera que l’esperit grec, que ja havia entrat en la seva pròpia ombra sota les escoles hel·lenístiques -pel sol fet que del realisme de Parmènides no se’n pot extreure cap sistema ni cap fe, i en canvi només se’n pot extreure un treball de l’èsser rigorós amb un mateix i fet només per un mateix-, li va caure a sobre un poder real que no tenia nombre, ni mesura, ni harmonia, ens diu Maria Zambrano.³ Tota la “raó”, que no és la “*ratio*” romana, sinó el *logos* d’Heràclit i de tots els presocràtics, lligat a la natura i al real com una sola cosa indivisible, i no pas la raó sola de l’home sol, tota la raó, doncs, que entre tots els grecs van anar elaborant, la raó del primer preguntar, va ser oblidada pels romans, gent molt més pràctica que filosòfica, ja que el poder que neix fora de la raó, diu Maria Zambrano, “jamás podrá soportarla por mucho que se curve y encubra”⁴.

Així que Sèneca, que s’ha fet estoic, i ha gaudit del bo i millor de l’imperi en educació, honors, poder i influència, preceptor de Neró, i ell mateix governant en moltes ocasions, ocasions en què ho fa molt millor que l’emperador, es resigna, en un moviment defensiu, al suïcidi induït, davant el fet que Neró, en un moment o altre, el matarà. L’últim estoic lúcid, renuncia. A què? A la claredat, a l’ètica, al saber. Els bàrbars, per dir-ho així, estaven també a dins, però vestits de romans educats.

I a això hi va tenir molt a veure, suposem, un fet paradoxal: l’enorme admiració i respecte dels romans pel llegat grec, especialment d’Atenes, la qual cosa comportà que allò que els bàrbars hagueren destruït en poc temps, és a dir, l’hel·lenisme, durà encara fins que la pròpia Roma, dividida i esquarterada, exhalà el seu últim crit, es feu cristista, i s’abandonà a la nova sort. És ben cert que la *paideia* grega es convertí en *humanitas*, i que en gairebé tot els romans assolien un alt grau d’imitació, la *imitatio*, sense la qual probablement encara s’hauria perdut molt més el llegat grec, i que en la recepció del déus, en l’embolcall arquitectònic, en les formes literàries, en la retòrica,

² Íbid, pàg 20.

³ Íbis, pàg 22.

⁴ Íbid, pàg 23.

en les tragèdies, en l'oratorïa i fins i tot en el seguiment d'algunes escoles hel·lenístiques, com l'epicureisme i l'estoïcisme, els ciutadans romans i Roma mateixa deixaren un llegat imprescindible, oficialitzant textos grecs, fixant elements d'aquí i d'allà, reproduint i repetint aquest o aquell altre model en qualsevol camp.

Però Roma no digereix la Grècia antiga. Virgili ho sap quan ha acabat el seu encàrrec d'August: *La Eneida* és una èpica falsa, i probablement per això, si és cert el detall, la vol cremar⁵. Ovidi beu del mites grecs per fer les seves metamorfosis, i Horaci recull l'estoïcisme a les seves odes. La tragèdia romana no arriba mai al nivell de la grega, de la mateixa manera que Bacus no és mai el reflex sincer de Dionís. Arreu de Roma s'esdevé el sincretisme, la raó d'estat, l'apropiació dels llegats antics per fer més gran Roma, però Roma la fan gran els seus exèrcits, la seva milícia, el seu poder, en definitiva.

El canvi és molt més profund del que sembla. La *imitatio* romana no és només una senzilla reproducció fidel al model. Qui copia no és un admirador humil que vol aprendre de veritat. Qui copia, en aquest cas, és un imitador amb molt més poder i molta menys gràcia i cultura, gelós de la bellesa i intel·ligència grega, i necessitat de posseir-la per fer més gran el seu poder, més ferm el seu llegat, més digne la seva autoritat. Però si el que copia, com és el cas, és maldestre i barroer, té pressa, i a l'hora de la veritat hi fa uns quants afegits propis, producte de la seva poca gràcia i de que no ha entès prou bé l'original, el resultat no és una còpia, sinó una traïció. Diuen que "traduttore traditore", que tot traductor traeix, car és impossible imitar l'original verament. Imaginem-nos, doncs, una còpia colossal, de tota una cultura que havia estat completament nova, amb formes i tradicions finament esculpides i pensades que pretén ser assimilada gairebé en bloc per un poder basat en la rude vida militar. De fet fou només una elit romana qui assimilà Grècia tan bé com varen poder, i aconseguiren que un bloc d'*humanitas* basat en la retòrica (pensis en la retòrica de Quintilià, en deu volums, del segle I, pensada per formar tots els joves de Roma) fos la base, juntament amb el llatí, de tot el cristisme i de la cultura medieval, renaixentista i barroca d'Europa. Però què hagués passat si aquesta cultura hagués estat la genuïna grega, i transmesa en grec? I què hagués passat si els cristians haguessin parlat grec i no haguessin destruït el seu llegat?

El cristisme es bastí sobre Roma, no sobre Grècia. Tot just a l'inici els crististes empraren el grec. Quan Roma se'ls afilla, el llatí domina. I amb el llatí les formes i les idees romanes, molt inferiors en finesa i profunditat que les gregues. Per tant, l'autèntica manera dels grecs no va sobreviure en els romans només que en les formes. Cap pensador, filòsof, poeta romà és original, autèntic. Tots plagien. Hom pot llegir Catul o Marcial i somriure per les seves queixes i la seva natural barroeria, però segurament és perquè no ha llegit els lírics arcaics grecs. Si has llegit la *Ilíada*,

⁵ Veure la monumental novel·la de Hermann Broch, *La mort de Virgili*

difícilment llegiràs l'Eneida. Si t'has topat amb Sòfocles, no t'aturaràs gaire amb les tragèdies de Sèneca. Si has llegit Heròdot, no t'entusiasmarà Ciceró. Si has gaudit de Píndar, Horaci et semblarà trist...

Del pensar

Pel que fa al pensar, no anem endavant, sinó enrere. La filosofia romana no existeix. El materialisme pràctic en relació al poder del romans ho engoleix tot i no deixa espai a la realització d'un saber ampli. El que succeeix és que durant molt de temps hem pensat Grècia a través de Roma, i Roma a través del cristisme. No hi ha per tant una assimilació, sinó una suplantació⁶, que resulta una forma de dominació terrible, car tergiversa allò que suplanta, i ens ofereix una forma falsa. Així que ens costa molt veure bé i clarament la forma grega del pensar, per tant del món grec, i ens costa veure el vertader i el fals, i encara més quan la pròpia Roma és reemplaçada pels crististes, que en repeteixen el seu imperi totalitari a través d'un nou poder totalitari disfressat de caritat i consol, quan en realitat la pròpia formació del cristisme fou llarga, plena de lluites, i amb transformacions successives que van difuminant cada cop més un origen grec del pensar que ens arriba canviat, denigrat i tapat sota tota mena de deliris religiosos, sectaris i dogmàtics, la qual cosa és l'antítesi del pensar grec, que fou plantejat com un "veure" de l'ésser davant del tot com a presència immanent.

Els mots i les formes romanes que substituïren les gregues per suplantació, ja no diuen el mateix. L'*aletheia* no és el *verum* ni la *veritas*. Mentre s'escrivia en grec, es deien les coses en grec, tal com els grecs antics les van dir. Però quan el llatí substitueix el grec imperant en tot l'hel·lenisme, els significats canvien, i l'*aletheia*, que és el vertader, o allò que hi ha de vertader, revelació (de "veure") o descobriment o camí del vertader per Parmènides, no és la veritat, car Parmènides no va parlar de la Veritat, sinó del camí vertader, o aquell que no porta a l'error, però és un camí, un fer-se el camí de l'ésser, és el camí machadià, el camí que es fa al caminar, i que mai més es podrà tornar a veure, car és el camí ara i aquí, i no pas la "veritas" romana, que llavors els cristians van emprar per difondre tota la seva doctrina com la veritat, el "Ver", que ve del mot "veru", porta o portal, lloc que clou, protegeix, on mantenir-se ferm, no deixar passar⁷. Significa el contrari que *alethes* (allò no cobert), significa clos, tancat. Ens diu Heidegger que en el món romà "l'àmbit de l'ocultació i de la revelació no arriba a ser gens (...) l'àmbit essencial que dóna la mesura per determinar l'essència de la veritat"⁸.

És a dir, que a partir d'una raó, una *ratio* ja aïllada del *logos*, i encaixada amb allò cert (*certitudo*) i allò recte (*rectitudo*), entès com a *verum*, fet tancat, entrem en el camp

⁶ Heidegger, Martin, *Parmènides*, Quaderns Crema, Barcelona, 2005, pàg 99.

⁷ Íbid, pàg.102.

⁸ Íbid, pàg. 104.

d'allò correcte i just, que correspon ja al llegat que la Roma cristista ha deixat a Occident: "veritas, rectitudo, iustitia"⁹. Aquest canvi, que ja es produeix a l'Acadèmia i al Liceu, ja el vam comentar en relació a la interpretació que Zenó fa de Parmènides, quan el camí de la veritat passa a ser el camí de les coses, o la confusió de la tesi realista, per la qual allò que és, és cert, mentre que per Parmènides allò que és només és. Tant Plató com Aristòtil s'encaminen per la definició de la presència com a real i cert, per més que pertanyin a l'ombra d'una idea o a la matèria particular d'una essència.

Per tant, si el món no és obert, tal com Rilke el va veure connectant amb Parmènides sense saber-ho, sinó tancat, no és obert a l'ésser al qual se li presenta com un esdevenir obert, sinó que és tancat, i es presenta com una referència d'un real fix més enllà de tota cosa, llavors tenim, estem davant d'un canvi metafísic, del qual se'n dedueix tota la resta. El romans salten definitivament "a la delimitació de l'essència de la veritat en tant que correcció"¹⁰, la qual cosa dóna un concepte metafísic de la veritat, la qual cosa vol dir que la veritat és allò metafísic, i no pas que d'allò metafísic se'n dedueixi la veritat. Parmènides no obté cap altre veritat que aquella que se li mostra en presència inexplicada i indefinible, sempre oberta i fluent, a la manera d'Heràclit. La veritat és la que emana del transcórrer del Real ara i aquí, sense raó ni nombre ni certesa, car la certesa només rau en el fet de ser del que és, i prou. En canvi, la romanitat s'edifica ja sobre el canvi anunciat entre platònics i aristotèlics, i iniciat per Zenó: la realitat s'edifica sobre el Real com a real únic i explicat, de la qual cosa, després, se'n treu la metafísica. Aquesta mutació resulta un error descomunal, però és el que tenim de Plató a Nietzsche.

El resultat és que el camí de la veritat de Parmènides desapareix, queda ocultat definitivament. Amb el neoplatonisme i el cristisme queda exterminat, car del primer error aquests en dedueixen un segon error, la metafísica del més enllà, un autèntic deliri. Diu Heidegger que amb els romans la *ratio* és una facultat de l'ànima que s'instal·la en l'interior de l'home com a lloc segur, ver, a partir del qual s'ordena el món. Però, essent un procés psicomental interior de l'humà, ens diu, com pot "arribar a concordar amb les coses de l'exterior?"¹¹ Heus aquí el dilema que tota la filosofia occidental ha patit greument, car la raó no és de cap manera l'instrument per ordenar el món, o sigui, dir-lo veritablement; és només la manera humana de veure el món fins a ser capaç de veure'n la "irraó" absoluta. La raó és una eina de l'ésser, no un demiürg de la veritat.

⁹ Íbid, pàg. 105

¹⁰ Íbid, pàg. 106

¹¹ Íbid, pàg. 108

Fet el pas, però, llavors l'humà no només pot descobrir, sinó que ja pot saber, car si la raó és la certesa i la correcció, només cal fer treballar la raó per saber la veritat, o sigui, per saber. Si a tot això hi afegim que en el desenvolupament del cristisme tot plegat es porta a la teologia, i aquesta es debat contínuament sobre la *veritas*, la *certitudo*, la *voluntas* i la *justificatio* de la consciència pròpia en relació a la divinitat, entrem en un espai sideral de deliris que creixen exponencialment, com veurem. Ara bé, mentrestant la injustícia, l'opressió i la violència s'estenen per tot arreu, com sempre. Però després, quan entre les primeres esquerdes del cristisme, es vulgui recuperar la raó, essencialment amb Descartes, seguirà essent la *ratio* romana, sobre el ver i el fals, i l'ús correcte de la raó, i no pas cap altre cosa, i res a veure amb el pensar obert. El món s'ha d'adaptar a la raó, i no pas la raó al món, com caldria. Fins a Kant, quan ens trobem davant la "Crítica de la raó pura", on la raó es constitueix a si mateixa davant del Real. Com assenyala Heidegger, "no és que l'àmbit d'*aletheia* hagi quedat colgat d'enderrocs només, sinó que s'hi ha mal bastit l'enorme baluard de l'essència de la veritat determinada "romanament" en múltiples sentits"¹².

Així que amb Roma s'aferma el camí de l'error i de les coses. Caldrà fer el llarg viatge del cristisme i de la raó occidental fins a Nietzsche, saltar el salt nietzschian, i escalar en les transformacions del segle XX per poder tornar reobrir el pensar a un nou/vell paradigma realment metafísic, on l'apreciació del Real s'escaigui sense cap idea de veritat que no sigui la d'un descobriment obert, no permanent, i això sigui el fonament del saber, és a dir, del no saber.

Diu Bertrand Russell que "els romans no inventaren cap forma artística, no elaboraren cap sistema original de filosofia i no realitzaren cap descoberta científica. Construïren bones carreteres, compilaren codis legals sistemàtics i crearen exèrcits eficients: fora d'això, ho cercaren tot a Grècia."¹³ Ara bé, tan macedonis com romans foren filohel·lènics, i això permeté que una cultura militarment dèbil podés veure el seu llegat a la resta del món, que pels romans era tot l'imperi, cosa que l'Església continuà, com si les altres religions i cultures orientals no existissin. I si bé ni Alexandre ni Roma pogueren assolir la qualitat dels segles Vè i IV atenencs, si que pogueren assegurar en el temps la quantitat d'hel·lenisme suficient perquè encara avui n'estiguem parlant. Russell, però, indica que no foren pas gràcies als cristians que n'hem pogut recuperar el llegat, sinó en bona part gràcies al musulmans, més comentadors que no pas creadors de filosofia. Però tot allò que formà part de l'Imperi d'Orient, sense els musulmans no hauria arribat a l'edat mitjana, Aristòtil no seria qui és, car pels grecs era molt menor a Plató, no s'hauria fet possible l'escolàstica, i hagués deixat als homes del Renaixement sense gran part del seu nou/antic saber.¹⁴

¹² Íbis, pàg. 113.

¹³ Russell, Bertrand, *Història social de la filosofia. I, Filosofia antiga*, Ed 62, Barcelona, 1966 (B.Russell, 1961), pàg 335.

¹⁴ Íbid, pàg, 341.

Plotí (204-270 e.a.) fou l'últim grec a Roma. Egipci grec, estudià a Alexandria, corregué per Orient amb algunes campanyes contra els perses, però acabà a Roma, on fou protegit per l'emperador Gal·liè. Arribà a concebre instal·lar la república platònica a La Campania, al sud de Roma, i ja en tenia el permís de l'emperador, que finalment li va retirar. Amb les seves *Ennèades*, l'equivalent als diàlegs platònics, textos recollits i ordenats per Porfiri -va començar a escriure només a partir dels 50 anys-, Plotí reprengué Plató de manera que el refundà en plena transició de la romanitat cap al cristianisme. D'ell és la Trinitat: l'Ú, el Nous (o intel·ligència primera o Esperit), i l'ànima (encarnada i atrapada en un cos), per bé que no estan en peu d'igualtat, sinó de més a menys. En l'ànima, que ha baixat per desig cap a un cos, apareix el món del sentits i de la Natura, la qual cosa queda rebaixada a l'últim nivell. Pels estoics la Natura encara era superior a l'ànima, que era per ells encara matèria. Tot i això, per Plotí el món es bell i els sentits poden ser tant bons com el món sensible pur. Entrem, doncs, en una mística, car l'ésser no parteix d'ell mateix i del Real present, sinó que parteix d'un Ú, del qual prové i al qual retornarà, un cop fet el viatge del cos i el món dels sentits. Així, la part baixa, la que veiem i percebem, no ens enganya, sinó que és còpia incompleta, la qual hem de deixar per ascendir a l'origen pur, car som part de l'Ú, que és el tot. D'aquí a ser fills de Déu, i retornar a déu, dels crististes, hi ha un pas molt petit. Fou el primer a parlar de l'èxtasi, que li sobrevingué unes quatre vegades, segons explica Porfiri, el seu deixeble i divulgador, mentre visqueren junts, car ell fou home molt senzill que no es deixà retratar per no ser ombra d'una ombra.

Afirma R. Tarnas¹⁵ que la llibertat de l'individu i el destins personals es van veure enduts per una nova vastitud, la romana, molt més enllà de la polis, feta de forces impersonals. L'antiga claredat ja no semblava poder-se aconseguir. Si bé és cert que Roma va impedir l'anorreament de la grecitat, tal com va desaparèixer per exemple la cultura minoica, també és cert que allò de grec que tingueren els romans a partir de la seva admiració i de la claríssima superioritat intel·lectual d'Atenes, no ho saberen encabir en el seu projecte, eminentment polític i comercial, sustentat en una formidable maquinària militar que fou, al cap i a la fi, allò que quedà en la etapa última dels romans, quan l'exèrcit feia i desfeia, i nomenava emperador al seu general, que en poc temps era assassinat per diners, de manera que els seus emperadors descuidaven les fronteres i s'enrocaven en lluites intestines que els anaren debilitant enormement. Aquest motiu, principalment, fou el que portà el cristianisme a ser la religió oficial de Roma, de manera que un cop consumada l'ascensió cristista al poder, tot allò grec pràcticament desaparegué, excepte el neoplatonisme, la baula cristista per lluitar contra les seves pròpies desviacions, com el maniqueisme i l'arrianisme, les quals, paradoxalment, recuperaren alguns elements grecs per fundar les seves heretgies, en "l'intent de fer racionals els misteris de la fe cristiana"¹⁶. La gnosis eren sistemes

¹⁵ R. Tarnas. *La pasión de la mente occidental*, Atalanta, Vilaür, Girona 2016. pàg.111.

¹⁶ S. Fernández Burillo / J Garcia del Muro, *Història de la Filosofia*, Lleida, 1998, pàg 85.

neoplatònics que usaven els conceptes crististes amb un sentit naturalista-pagà. Aquest intent d'absorció del cristianisme des de la "saviesa" hel·lenística va ser totalment combatut per la "patrística", o pensament cristista - que desembocarà segles més tard en l'escolàstica-, entre els segles II i VI e.a., el cim de la qual és Sant Agustí, que emprarà el neoplatonisme com a arma principal perquè qualsevol influència grega, i per tant materialista, desaparegui del corpus cristista. De totes maneres aquestes heretgies reapareixeran al segle XII i XII amb el càtars (purs).

Conclusió

Grècia fou un imperi cultural. Roma fou un imperi polític. La cultura occidental els ha sobreposat durant segles, però la cultura grega ha estat ocultada i suplantada pel llegat llatí. Textos, tradicions i autors grecs han sobreviscut gràcies a Roma, però passats pel seu sedàs, i sovint pel sedàs cristista. La distància entre Grècia i Roma ha estat aparentment reduïda, i es parla sovint de llegat o la cultura greco-romana, com un sol àmbit. Això és completament erroni. Anar a les fonts de Grècia és difícil, perquè gran part no ens ha arribat, i el què ha arribat és fragmentari i molt sovint llegit o ordenat o recopilat o transliterat per romans, quan no per crististes llatinitzats. Però si es fa el treball de treure primer la gran construcció romano-cristista de sobre d'allò grec, llavors es poden entreveure els enderrocs de la vertadera Grècia, i llavors es poden ordenar amb cert sentit les pedres d'aquí i allà, com les del mur de l'epicuri Diògenes. I llavors, al cap i a la fi, podem albirar un estat de l'ésser inèdit, molt més valuós que els posteriors, i totalment necessari per refer el nostre present a la intempèrie. Allí, com en l'inexplicable poema de Parmènides – totalment tergiversat i mal llegit durant dos mil quatre cents anys-, podem trobar un pensar que no ens du a cap altre certesa que la del propi pensar de l'ésser davant la presència de tot, un pensar que ens permet entendre que la cultura occidental va tenir en els grecs una alba extraordinàriament subtil, però que per la mateixa subtileza del què tractava i com era construïda, només amb la paraula poètica, va ser massa fràgil per les necessitats reals i quotidianes de la civilització que va ajudar a crear.

Els romans, per dir-ho així, van fer el que van poder. I els grecs, dividits entre els materialistes, originals, i els idealistes – aquests potser influenciats per les cultures orientals, i per tant menys grecs- no van tenir prou temps per fer quallar un estat cultural suficient, sobretot perquè ells mateixos foren descobridors de la pluralitat del pensar, i de la complexitat i fatalitat del pensar, que en el seu terme últim, sap que no pot saber.

Ara, però, en podem tenir una mirada més completa, un cop Occident ha entrat també en una nova fase gràcies a l'anorreament de la divinitat i al sorgiment d'un nihilisme de fet. Pel que fa al treball de l'ésser, podem veure Roma molt més petita del que s'ha

venut, i uns quants pensaments anteriors, fets per homes grecs, aquests pocs homes solitaris, pensaments que ens arriben com llunyaníssims cristalls, pensaments curts però durs com el diamant, i d'una vàlua insubstituïble, totalment necessària, perquè l'ésser actual, en el seu treball de ser -o sigui, de la consciència humana-, puguin ressituar-nos respecte al passat i en el present, de cara una possible encara llarga estada en l'existent. De la mateixa manera que veure i comprendre com els errors i les fatuïtats de tota mena ens han portat per camins maldestres, del tot impracticables.

JMa Uyà

Març 2017